

Europa volgens Maarten van Rossem

Maarten van Rossem

Europa volgens
Maarten van Rossem

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

© 2014 Maarten van Rossem

© 2014 Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Hanneke Toeset

Ontwerp omslag Paul Pollmann

Foto omslag Vincent Boon

Ontwerp binnenwerk Yulia Knol

Register Ansfried Scheifes

NUR 686

ISBN 978 90 468 1286 0

www.nieuwamsterdam.nl/vanrossem

Inhoud

Introductie	7
Schrale jaren	9
Stunde Null?	12
Amerikaanse initiatieven	15
De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal	19
Oorzaken van de Gouden Jaren	22
De geboorte van de Europese Economische Gemeenschap	28
Een spaak in het wiel: De Gaulle	36
Einde van de Gouden Jaren: de verwarde jaren zeventig	41
De EEG: verlies van dynamiek	52
De EEG in de jaren tachtig: moedig voorwaarts	57
Een nieuw Europa	61
Een gemeenschappelijke munt	71
De crisis van de euro	78
Slotbeschouwing	88
Gebruikte literatuur	99
Register	101

Europa volgens Maarten van Rossem

Introductie

Dit essay over de sociaal-economische geschiedenis van Europa na de Tweede Wereldoorlog en de daarmee samenhangende, voortgaande economische integratie van Europa, is bedoeld als opmaat tot een wat ruimer opgezet boek over Nederland na 1945. Het kwam mij voor dat er niet veel valt te begrijpen van de recente Nederlandse geschiedenis zonder informatie over het economische succes van Europa na de Tweede Wereldoorlog. Tijdens mijn studie geschiedenis in de jaren zestig werd de indruk gewekt dat Nederland een hoogst uitzonderlijk land was, dat prima viel te begrijpen zonder de Europese context. Die bleef dan ook in het duister. Het uitzonderlijke aan de Nederlandse geschiedenis was de strakke verzuiling, die verantwoordelijk werd gehouden voor alle andere eigenaardigheden van ons vaderland. Ook de voorspoedige economische ontwikkeling tijdens de eer-

ste decennia na 1945 werd toegeschreven aan de verzuiling, die een bij uitstek stimulerende invloed zou hebben gehad op onze nationale ijver tijdens de jaren van de wederopbouw. Niets kon eigenlijk begrepen worden zonder de verzuiling erbij te halen. Het nieuwe testament van deze historische bijziendheid was Arend Lijpharts *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (1968).

Zodoende was ik lichtelijk verbaasd toen ik een artikel van R.T. Griffiths las waarin overtuigend werd uiteengezet dat de Nederlandse economische ontwikkeling na 1945 eigenlijk in niets verschilde van het economische patroon in andere West-Europese landen. Als Nederland niet verzuild was geweest, zou het zich naar alle waarschijnlijkheid ook voorspoedig hebben ontwikkeld. Vandaar dat enig inzicht in de sociaal-economische geschiedenis van West-Europa na de Tweede Wereldoorlog essentieel is voor een beter begrip van de gang van zaken in Nederland. Daarbij dient ook aandacht te worden besteed aan het verbluffende politieke en economische integratieproces dat zich in Europa heeft voltrokken. De EU is zonder meer de meest fascinerende politieke constructie van na 1945. De unie is een complex netwerk, dat geen natie is en ook geen natie zal worden, maar op sommige beleidsterreinen niettemin sterk is geïntegreerd.

Verreweg het meest opmerkelijke feit van de eerste drie decennia na 1945 was de fenomenale welvaartsgroei die zich in Europa voordeed. Het waren daadwerkelijk Gouden Jaren. Tussen 1950 en 1973 groeide de West-Europese economie met gemiddeld ruim 4 procent per jaar. Dat was tweemaal zoveel als het langjarig gemiddelde tussen 1820 en 1950. Na 1973 keerde de groei terug naar het langjarig gemiddelde. Die welvaartsgroei betekende een totale verandering van het dagelijks leven van het overgrote deel van de bevolking. Voor het eerst maakte een meerderheid van de bevolking kennis met een leven van betrekkelijk gemak en comfort. Met de welvaartsgroei werd de verzorgingsstaat gefinancierd, die de grote levensrisico's niet kon elimineren, maar wel verzachten.

Schrale jaren

Hoe schraal het leven was in de eerste naoorlogse jaren is nu moeilijk voorstelbaar. Laat ik ter illustratie mijn eigen familie in 1950 nemen. Daarbij moet opgemerkt worden dat Nederland ook toen vergelijkenderwijs redelijk welvarend was en dat mijn vader als rijksambtenaar een bescheiden, maar zeker niet miserabel inkomen had. We hadden vanzelfsprekend geen centrale verwarming. De huiskamer werd warm gestookt met een Duitse bunker-

kachel, een zeer solide exemplaar, dat wel. Werd het gemeen koud, dan gingen de schuifdeuren dicht en was het alleen warm in de achterkamer. De rest van het huis werd niet verwarmd. De kolen werden in jutezakken gebracht door de kolenboer – een verdwenen beroep. Het was een kolengestookte wereld, wat ook goed te ruiken viel. In ons huis, dat net tien jaar oud was, bevond zich slechts één wastafel met een koudwaterkraan. Pas tien jaar later stelde een erfenisje mijn ouders in staat een douchecel te laten aanleggen.

Radio en tv ontbraken. Televisie was er nog niet, dus dat was niet zo vreemd. De radio ontbrak vanwege desinteresse van mijn ouders. Een auto zou nog jaren op zich laten wachten. Auto's waren in 1950 een schaars goed, er waren er maar 140.000 in heel Nederland. Niemand in de straat had in 1950 een auto en er reden ook geen auto's door de straat, zodat er naar hartelust op straat gespeeld kon worden. De straat werd romantisch verlicht door een enkele, licht suizelende gaslantaarn, die precies halverwege stond. Mijn moeder kookte op een tweepitsgasstel in een nogal armoedig keukentje. Wat warm gehouden moest worden, werd op het petroleumstel gezet. Moest het heel lang warm gehouden worden, dan ging het in de hooikist. De gasmeter hing in het keldertje en moest op gang gehouden worden met gasmunten (waar een gat in zat). Die gasmunten

waren altijd op het verkeerde moment op en dan moest je in looppas naar de kruidenier. Van een ijskast was geen sprake. Mijn moeder heeft zich jaren tegen de aankoop van een ijskast verzet met het argument dat ze ook heel tevreden zonder ijskast was. Een wasmachine was er evenmin.

Kleding werd langdurig hersteld en sokken werden gestopt. Mijn Robinsonschoenen werden in de winter soms tijdelijk vervangen door klompen, waar ik een hekel aan had. Kinderfietsjes lagen buiten het financiële bereik van mijn ouders, zodat je pas een fiets kreeg als die jaren mee zou kunnen. Het zadel werd zo laag mogelijk gezet en de trappers werden voorzien van houten blokken. Koffie was in 1950 in elk geval nog op de bon. Wij aten zogenoemd 'regeringsbrood', een speciale goedkope en wat grauwe variant van het wittebrood. Een krentenbol was een eenmaal per week, op zaterdag verschaft traktatie. Een telefoon was destijds een ongekennde luxe, waar lang op gewacht moest worden. Bij ons verscheen die pas rond 1960, toen alom de eerste signalen van de nieuwe welvaart zichtbaar werden.

Omdat Wageningen, waar ik opgroeide, tweemaal in de frontlinie had gelegen (1940 en 1944) was er sprake van omvangrijke verwoestingen. De oorlog was daarvoor permanent en zeer concreet aanwezig. Op de hoek van de straat was een vrij omvangrijke ruïne, waarvan de

duistere en vochtige kelders een spannende speelgelegenheid boden. Die verwoestingen en het puin dat zij hadden geproduceerd, werden pas aan het eind van de jaren vijftig respectievelijk hersteld en opgeruimd. Ondanks de armoede, of wellicht juist dankzij de armoede, was het een veilige wereld. Ik kan me niet herinneren dat de achterdeur ooit op slot werd gedaan. Mijn vaders fiets, die voor het huis stond, had niet eens een slot. Toen ik in 1962 in Utrecht ging studeren, was ik stomverbaasd dat mijn fiets al de eerste week werd gestolen. De latere kleine criminaliteit was een product van de grote welvaart. Op school schreef ik met een speciale, zilverkleurige kroontjespen, waar ik bijzonder trots op was. Had je goed je best gedaan, dan kreeg je een stempeltje van een olifant of een giraf in je schrift.

Stunde Null?

In Duitsland noemen ze 1945 *Stunde Null*. Dat is wel enigszins begrijpelijk. Het Duizendjarig Rijk was na bijna zes jaar oorlog weggevaagd. Een groot deel van de Duitse steden lag in puin en de natie had 9 procent van zijn bevolking verloren. Toch impliceert die term een discontinuïteit waarvan natuurlijk geen sprake was. Het naoorlogse Duitsland was onvermijdelijk de erfgenaam van het vooroorlogse Duitsland en zou met dat gruwelijke verleden in

het reine moeten zien te komen. Dat zou nog heel wat voeten in de aarde hebben. Ook voor de rest van Europa was er geen sprake van Stunde Null. De eerste twee jaar na de oorlog leek het wel of die nog even voortwoekerde, alsof de schimmel van het Duitse geweld ook de andere Europeanen had aangetast. In de grote migratiestromen die het gevolg waren van *ethnic cleansing* kwamen tallozen om het leven. Ongeveer twaalf miljoen Duitstaligen werden verdreven uit Oost- en Centraal-Europa. Bij de afrekening met collaborateurs werden tienduizenden zonder vorm van proces vermoord. In Nederland werden ze ondergebracht in geïmproviseerde interneringskampen, waar geweld, honger en verkrachting aan de orde van de dag waren.

In heel Europa had de oorlog immense verwoestingen aangericht. Het zag er onherstelbaar uit. Amerikaanse journalisten die Europa kort na het einde van de oorlog bezochten, vroegen zich af of Europa er ooit weer bovenop zou komen. Dat grote delen van de steden in puin lagen betekende echter nog niet dat ook de industriële productiekracht navenant had geleden. De strategische bombardementen op industriële centra hadden minder schade aangericht dan men had gedacht. Zo was bijvoorbeeld de reusachtige Volkswagenfabriek in Wolfsburg voor 90 procent intact. Schade aan de infrastructuur kon over het algemeen betrekkelijk snel en gemakkelijk

worden hersteld. Zo was in veel Europese landen de productie in 1947 al zeker weer op het niveau van direct voor de oorlog.

Verdere groei werd belemmerd door een aantal factoren. Vrijwel overal was sprake van prijscontrole, meestal een erfenis van de oorlogsjaren die na de oorlog was voortgezet ten behoeve van een eerlijke verdeling van de schaarse goederen. Die vastgestelde prijzen betekenden wel dat van een functionerende markt geen sprake kon zijn. De banken functioneerden evenmin naar behoren. Van een normaal Europees handelsverkeer was geen sprake. De diverse valuta waren niet convertibel. Handel kon dus op zijn best bilateraal worden geregeld. Aan de enige betrouwbare munt, waarmee daadwerkelijk iets kon worden gekocht, namelijk de dollar, was een schrijnend tekort. Dat betekende ook dat er geen kapitaalgoederen in de Verenigde Staten konden worden gekocht. Ten slotte was er de algehele onzekerheid van deze chaotische jaren, nog versterkt door de eerste signalen van de Koude Oorlog. Wie zou er onder deze omstandigheden niet voorzichtig zijn geweest met nieuwe, grote investeringen?

De ernstigste hinderpaal voor een soepel economisch herstel in West-Europa was de penibele situatie in Duitsland. Het land was verdeeld in vier bezettingszones. Tussen die zones was aanvankelijk geen sprake van eco-

nomische samenwerking. Ten behoeve van de in Jalta afgesproken herstelbetalingen werden delen van de Duitse industrie ontmanteld in alle vier de bezettingszones. In de westelijke bezettingszones werd die ontmanteling vanaf 1947 gereduceerd, maar zij ging toch door tot 1951. Nog in 1946 waren er plannen om de Duitse industriële productie te beperken tot 50 procent van het vooroorlogse niveau. In de eerste naoorlogse jaren werd in Duitsland hongergeleden. De Engelse en Amerikaanse bezetters zagen zich gedwongen voedsel te importeren. In de westelijke zones was de industriële productie in 1947 30 procent van het vooroorlogse niveau. Duitsland was en is het hart van de Europese economie. Zonder volledig herstel van de Duitse economie zou de Europese economie gebrekkig blijven functioneren. Een dergelijk herstel was echter uiterst problematisch zolang Duitsland werd gezien als de juist verslagen meedogenloze vijand. Er was een nieuwe vijand nodig om de oude salonfähig te maken.

Amerikaanse initiatieven

Hier speelde de beginnende Koude Oorlog een essentiële rol. Zowel om de Duitse economie te reïntegreren in de Europese economie, als om de West-Europeanen te dwingen tot economische samenwerking. In de loop van 1946

waren de Amerikanen tot de conclusie gekomen dat de Sovjetunie niet langer een bondgenoot was, maar een vijand, wellicht zelfs een gevaarlijker vijand dan nazi-Duitsland omdat de Sovjetunie wereldwijd kon beschikken over een indrukwekkende vijfde colonne in de vorm van communistische partijen. De Amerikanen realiseerden zich ook hoe erbarmelijk de sociaal-economische positie van West-Europa was. Dat kon tot gevolg hebben dat de Europese kiezers in steeds groteren getale communistisch zouden stemmen. De situatie was urgent. Het stagnerende herstel in Europa moest op gang geholpen worden, en daarvoor was de Duitse economie onmisbaar. Op 6 september 1946 maakte de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken in Stuttgart duidelijk dat het Amerikaanse beleid ten aanzien van Duitsland grondig veranderd zou worden. Per 1 januari 1947 werden de Engelse en de Amerikaanse bezettingszones samengevoegd tot Bizozonia. De Fransen deden niet mee; die waren nog steeds doodsbang voor de Duitsers en vonden dat ze keihard moesten worden aangepakt.

In juni 1947 presenteerde de nieuwe Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, George C. Marshall (1880-1959), een omvangrijk voorstel voor het herstel van de Europese economie. De Amerikanen waren bereid daarvoor 13 miljard dollar ter beschikking te stellen. Voorwaarde was dat de Europeanen zelf het initiatief

zouden nemen en een plan zouden ontwerpen. Men kwam in Parijs bijeen teneinde het ontwerp voor het plan ter hand te nemen. De Russen kwamen ook, maar vertrokken al snel weer toen duidelijk werd dat intensieve economische samenwerking noodzakelijk was om voor hulp in aanmerking te komen. Het duurde even voor het Marshallplan op gang kwam, maar toen betekende het een nuttige stimulans voor de Europese economie. Europa zou het ook zonder Marshallplan wel hebben gered, maar dan was de start van de Gouden Jaren toch aanzienlijk moeizamer geweest. Het Marshallplan maakte een eind aan het dollartekort in de West-Europese landen, dat het herstel had beperkt. Op 16 april 1948 werd de Organisation for European Economic Cooperation (OEEC) opgericht om de economische samenwerking van de hulpontvangers een institutioneel kader te geven.

Het Marshallplan bevorderde in hoge mate de zich snel ontwikkelende tweedeling van Europa. In het kader van het Marshallplan was het ook van kardinale betekenis dat Duitsland op de been werd geholpen teneinde het weer te integreren in het Europese economische systeem. In juni 1948 werd in de drie westelijke bezettingszones een nieuwe munteenheid geïntroduceerd, de Duitse mark (D-mark), in samenhang met een geldsahnering. Omdat zij het niet eens waren met deze gang van

zaken blokkeerden de Russen alle toegangswegen tot Berlijn. Een jaar later moesten zij bakzeil halen; de blokkade werd opgeheven. Ludwig Erhard (1897-1977), verantwoordelijk voor de introductie van de nieuwe munt, had een paar weken eerder een reeks van economische controlemaatregelen opgeheven. In combinatie zorgden deze initiatieven ervoor dat de West-Duitse economie in hoog tempo uit zijn catatonische slaap ontwaakte. Een jaar later kwam de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) tot stand. Van een opmerkelijk herstel van de intra-Europese handel was ondertussen nog geen sprake. De diverse valuta waren niet convertibel, hoewel aanvankelijk was afgesproken dat vijf jaar na de oorlog dat het geval zou moeten zijn. De onderlinge handel werd dus nog steeds bilateraal geregeld.

Om de handel te bevorderen kwam in de vroege zomer van 1950 de European Payments Unison (EPU) tot stand, gefinancierd door de Amerikanen. De EPU – feitelijk de eerste Europese organisatie met supranationale bevoegdheden – zorgde voor een maandelijks verrekening van de handelsbewegingen. Er was ook een ruime kredietfaciliteit voor landen die tijdelijk aanzienlijke tekorten op hun betalingsbalans hadden. De EPU heeft jarenlang gefunctioneerd. Van convertibiliteit van de Europese valuta was pas in de late jaren vijftig sprake. Vanaf het prilste begin van de Europese samenwerking hebben

valutaproblemen een centrale rol gespeeld. Daarom lonkte aan de einder altijd het idee van een gezamenlijke Europese munt, die aan dergelijke problemen definitief een einde zou kunnen maken. Een 'ecu' of een 'euro' heeft altijd boven de Europese wateren gezweefd.

De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal

De Amerikaanse en Engelse bezetters waren van mening dat voor een verder voorspoedig herstel van de Duitse economie de beperkingen waar de Duitse zware industrie aan onderworpen was, dienden te worden opgeheven. De Fransen wilden daar niets van weten, bang als zij waren voor een nieuwe militaire krachtsexplosie. Uit dit dilemma werd de eerste echte supranationale Europese institutie geboren. Op 9 mei 1950 kwam de Franse minister van Buitenlandse Zaken met een verklaring waarin hij voorstelde een Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal op te richten. Door volledige solidariteit op het punt van de productie van deze grondstoffen van de moderne oorlogvoering, zouden Frankrijk en Duitsland in vrede worden gebonden. Een dergelijke gemeenschap kon de basis vormen voor een proces van verdere federalisering. De EGKS zou worden voorzien van een supranationaal bestuur, de Hoge Autoriteit, een Hof van Justitie en een

direct gekozen parlement. Van die directe verkiezingen is het in Europees verband pas in 1979 gekomen. Konrad Adenauer (1876-1967), de Duitse bondskanselier, was direct akkoord. Als Rijnlander was hij niet tegen een sterke institutionele binding aan West-Europa en bovendien was hij erop gebrand Duitsland uit zijn geïsoleerde positie te bevrijden.

Na onderhandelingen werd het EGKS-verdrag in april 1951 getekend door Frankrijk, de Bondsrepubliek, Italië en de Beneluxlanden. Engeland wilde niet meedoen omdat het in de EGKS een aantasting van zijn soevereiniteit zag. De gemeenschappelijke markt voor kolen en staal ging in de eerste maanden van 1953 van start. Het idee voor de EGKS was afkomstig van de Franse zakenman en politicus Jean Monnet (1888-1979). Monnet was zijn leven lang een pleitbezorger van internationale samenwerking, in het bijzonder als die een supranationaal karakter zou hebben. Hij was present geweest bij de geboorte van de Volkenbond in 1919 en zelfs enige jaren plaatsvervangend secretaris-generaal van die ongelukkige organisatie. Na de Tweede Wereldoorlog konden de Europese problemen volgens hem uiteindelijk alleen worden opgelost door federalisering. De meeste Europese naties waren immers veel te klein om hun eigen problemen op te lossen. Van 1952 tot 1955 was Monnet de eerste voorzitter van de Hoge Autoriteit van de EGKS.